

ŻANETA TEMP CZYK-NAGÓRKA¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

PRZECIWDZIAŁANIE WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU DZIECI I MŁODZIEŻY W PLACÓWKACH WSPARCIA DZIENNEGO

PREVENTING SOCIAL EXCLUSION OF YOUTH AND CHILDREN IN THE CENTRES OF DAILY CARE AND SUPPORT

Summary

More and more families and children brought up in the titular centres are at risk of exclusion, which makes it difficult for them to develop and fully participate in social life. An effective form of preventing the reasons and effects of exclusion is active work of daily care and support centres. Forms of work, aims and tasks of those centres are presented on the basis of an original model of the main areas of activity which support social inclusion addressed to particular people, their families, persons and institutions cooperating with the child, his or her family and general, especially local, society. The article, moreover, proposes actions in the area of legislation, education, media as well as presents suggestions regarding cultural and recreational offer.

Keywords: social exclusion, daily care and support centres, family support

Streszczenie

Coraz więcej rodzin i wychowujących się w nich dzieci jest zagrożonych wykluczeniem utrudniającym im rozwój i pełną partycypację w życiu społecznym. Jedną ze skutecznych form przeciwdziałania przyczynom i skutkom wykluczenia jest szeroka działalność placówek wsparcia dziennego. Ich formy pracy, cele oraz zadania zostały przedstawione w oparciu o autorski model głównych obszarów działań sprzyjających inkluzji społecznej, skierowanych na jednostki, ich rodziny, osoby i instytucje pracujące z dzieckiem i rodziną oraz ogół społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności lokalnej. Postulowane są również działania w obszarze ustawodawstwa, edukacji, mediów oraz oferty kulturalno-rekreacyjnej.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, placówki wsparcia dziennego, pomoc rodzinie

---

¹ Dr Żaneta Tempczyk-Nagórka, Wydział Nauk Pedagogicznych UKSW, pedagog i psycholog w ŚOW TPD. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki subkultur, zachowań auto-agresywnych, wykluczenia społecznego, zagrożeń rozwoju psychospołecznego dzieci i młodzieży. E-mail: z.tempczyk.nagorka@uksw.edu.pl.

WSTĘP

Rosnące tempo życia oraz powiększające się rozwarstwienie społeczne coraz częściej odbija się na polskich rodzinach, powodując bezrobocie, anomię, spadek odporności na frustrację, zanik więzi społecznych i patologizację życia rodzinnego (Cudak 2011, 9). W efekcie rodziny te są narażone często na permanentny brak zaspokojenia wielu swoich potrzeb, co przekłada się apatię, zanik aspiracji, rozwój negatywnych wzorców zachowań, roszczeniowość wobec państwa, wyuczoną bezradność i inne podobne postawy bądź zachowania, które zamykają je w kręgu powtarzających się porażek oraz braku perspektyw na poprawę sytuacji. Rodziny znajdujące się w tym położeniu stają się dysfunkcyjne w różnym zakresie, czego efektem może być postępujący proces wykluczenia społecznego ich członków, zwłaszcza najmłodszych, będących już na samym starcie swojego życia na straconej pozycji względem rówieśników z rodzin wydolnych wychowawczo i o stabilnym statusie materialnym.

Odpowiedzią państwa oraz różnych organizacji i stowarzyszeń na ten stan jest powoływanie oraz prowadzenie placówek wsparcia dziennego, działających na terenie całego kraju. Cele i zadania tych placówek są realizowane w postaci wieloaspektowego oddziaływania na dziecko i jego rodzinę. Jest to możliwe dzięki współpracy placówki z innymi instytucjami oraz zatrudnianiu odpowiednich specjalistów. Jednocześnie placówki te dbają o możliwie wszechstronny rozwój swoich wychowanków dzięki szerokiej palecie proponowanych zajęć i oddziaływań wychowawczych. Zaspokajają przy tym podstawowe potrzeby podopiecznych (fizjologiczne, bezpieczeństwa), jak również zaawansowane (szacunku i uznania, przynależności, samorealizacji). Poza zajęciami wynikającymi z programu, ważnym czynnikiem przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu są też formy pracy wychowawczej, oparte na podmiotowości pracowników i wychowanków, wzorce osobowym i elementach tutoringu. Efektywność pracy placówek jest związana nie tylko z szerokim repertuarem proponowanych aktywności i sposobów spędzania czasu, ale też z kompetencjami i cechami osobowościowymi pracowników. Mimo, że ogólne założenia i formy pomocy podejmowane w placówkach wsparcia dziennego są właściwe, to okazuje się, że po latach trafiają do nich dzieci byłych wychowanków. Stawia to pod znakiem zapytania skuteczność przewycięzania wykluczenia społecznego podopiecznych.

Celem niniejszej pracy jest analiza funkcjonowania placówek wsparcia dziennego w świetle skutecznego przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Do tego celu posłuży odniesienie ich działalności do modelu zawierającego cztery kręgi społeczne (dzieci i młodzież, ich rodziny, osoby pracujące z dzieckiem i rodziną, ogół społeczeństwa) i cztery płaszczyzny życia społecznego, w których konieczne są dalsze przemiany (ustawodawstwo, edukacja, media i oferta kulturalno-rekreacyjna). Jednocześnie analiza poszczególnych elementów modelu pozwoli na wstępną diagnozę przyczyn niepowodzeń w przeciwdziałaniu wykluczeniu spo-

łącznemu podopiecznych w poszczególnych placówkach, a następnie zastosowanie optymalnych działań naprawczych. Dzięki temu niniejsze rozważania, chociaż mają charakter teoretyczny, mogą mieć implikacje praktyczne.

1. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I ICH RODZIN

Wykluczenie społeczne i marginalizacja są problemem społeczeństw cechujących się rozwarstwieniem klasowym, nierównościami, dyskryminacją części obywateli. Choć nie jest to zjawisko nowe, to dopiero u schyłku drugiej połowy XX wieku zostało nazwane. Teraz ten termin jest używany zarówno w literaturze naukowej, jak też w oficjalnych dokumentach państwowych i międzynarodowych (Nogowski 2015, 55-56).

Dokumentem poruszającym tę kwestię w Polsce jest *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski* (2003), która pojęcie wykluczenia społecznego wyjaśnia jako „brak lub ograniczone możliwości uczestnictwa, wpływania, korzystania osób i grup z podstawowych praw, instytucji publicznych, usług, rynków, które powinny być dostępne dla każdego”. Powyższe rozumienie wykluczenia społecznego akcentuje niemożność pełnej partycypacji w życiu społecznym części obywateli. Jednak brak uczestnictwa w pewnych obszarach życia pociąga za sobą również brak rozwoju w tychże obszarach, a w konsekwencji jeszcze większe wykluczenie społeczne. Można to zatem rozumieć jako przewlekły proces, który „uniemożliwia, jednostkom lub grupom społecznym dalszy ich rozwój, poprzez utrudnienie lub wyłączenie z uczestnictwa w różnych obszarach życia społecznego. Oznacza to, że ze względu na deficyty osobowe, materialne, środowiskowe, pewne jednostki mają zamkniętą lub utrudnioną drogę rozwoju rozumianego jako urzeczywistnianie siebie” (Tempczyk-Nagórka 2016, 59). Aspekt ten jest szczególnie widoczny w sytuacji dzieci i młodzieży ze środowisk dysfunkcyjnych, dla których wykluczenie społeczne i zagrożenie nim stają się czynnikiem utrudniającym prawidłowy przebieg rozwoju fizycznego i psychospołecznego. Ta grupa dzieci jest bardzo zróżnicowana, ale można wyróżnić charakterystyczne dla niej cechy i problemy przyczyniające się do eskalacji wykluczenia:

- doświadczanie deprywacji różnorodnych potrzeb, co wiąże się często z nieświadomymi dążeniami do zaspokojenia ich nawet w sposób nieakceptowany lub niepożądany społecznie;
- trudności szkolne (np.: zaległości i braki edukacyjne, trudności w nauce czytania i pisania, dysleksja, dysgrafia, dyskalkulia, niechęć do nauki, wagar, drugoroczność), które mogą wynikać z niskiego ilorazu inteligencji, zaniedbania środowiskowego, braku wsparcia w rodzinie oraz w szkole lub z braku wiary w siebie i swoje możliwości;
- zaburzenia i deficyty rozwojowe oraz niepełnosprawność (np.: parcjalne zaburzenia rozwoju, ADHD, FAS, zaburzenia neurologiczne, zaburzenie ze spektrum autyzmu, itp.), które mogą być związane z wczesnym macierzyństwem i nieprawidłowym dbaniem o ciążę;

- niepokojąca sytuacja zdrowotna, niedożywienie lub nadwaga, będące efektem nieodpowiedniego sposobu odżywiania się i stylu życia;
- zaburzenia w funkcjonowaniu emocjonalnym i społecznym (np.: brak umiejętności określania i wyrażania swoich emocji, agresywność, trudności w nawiązywaniu, budowaniu i utrzymywaniu relacji z innymi, nieadekwatna samoocena, wadliwa komunikacja);
- trudne doświadczenia w domu rodzinnym (np.: konflikty w diadzie małżeńskiej lub między rodzicami a dzieckiem, rozwód lub rozstanie rodziców, śmierć jednego z nich, zła relacja z konkubentem rodzica lub z przyrodnim rodzeństwem);
- częste doświadczanie poczucia nudy, brak akceptowanych społecznie zainteresowań, wynikające z nieznanomości sposobów konstruktywnego spędzania czasu wolnego skłonności do zachowań ryzykownych i dewiacyjnych prowadzących do niedostosowania społecznego lub zagrożenia nim;
- brak aspiracji i celów życiowych adekwatnych do możliwości.

Rozpatrując wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży, można zaobserwować, że jest ono efektem sytuacji ich rodzin. To właśnie środowisko rodzinne jest kluczowe w procesie wychowania i socjalizacji. Jest też pierwszym i podstawowym miejscem zdobywania przez dziecko informacji o sobie i świecie. W rodzinie tkwią też silne czynniki ryzyka, gdy nie jest wydolna wychowawczo, jak też ważne czynniki chroniące. Z niej też dziecko wynosi wzory zachowań i podstawy funkcjonowania w rolach społecznych (Przygoda 2011, 112-113).

Rodziny, których dzieci objęte są pomocą placówek wsparcia dziennego, są różnorodne, jednak można wskazać ich najczęstsze i najbardziej charakterystyczne konstelacje cech. Jedną z najczęstszych jest niski status materialny utrudniający lub uniemożliwiający jej członkom pełne uczestnictwo w życiu społecznym i kulturalnym – implikacją tego stanu rzeczy jest też zła sytuacja mieszkaniowa oraz kilkusetatowe prace zarobkowe. Charakterystyczne jest również doświadczanie sytuacji kryzysowej lub permanentnie trudnej (np. przewlekła choroba lub niepełnosprawność jednego z członków rodziny, uzależnienia, przemoc, bezrobocie itp.), które uniemożliwiają lub znacząco utrudniają poświęcenie dzieciom wystarczającej ilości uwagi i czasu. Nakłada się na to kolejna cecha, czyli zaburzona struktura lub zaburzone relacje wewnątrzrodzinne (np.: rodzina niepełna, zastępcza, rozbita, zrekonstruowana, rozwody, konflikty małżeńskie lub międzygeneracyjne, pozostawanie w niepewnym związku partnerskim, samotne rodzicielstwo, emigracja zarobkowa jednego lub obojga rodziców). Rodziny te charakteryzują się też niskim poziomem kompetencji, umiejętności wychowawczych i społecznych, przy jednoczesnym niskim poziomie intelektualnym przekładającym się na poziom wykształcenia, brak umiejętności skutecznego porozumiewania się, refleksyjności. Cechy te ograniczają możliwości rodziców w pomocy dzieciom w ich karierze edukacyjnej, jak również w skutecznym radzeniu sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych. Sprzyja to wysokiemu poziomowi niezaradności życiowej rodziców (ograniczony repertuar strategii zaradczych) utrudniający im prze-

rwanie błędnego koła, charakterystycznego dla procesu wykluczenia społecznego (por. Gątarek 2015, 5-11).

Ze względu na omówione wyżej cechy, rodziny te nazywane wieloproblemowymi. Ilość trudności życiowych sprawia, że żyją bez nadziei na zmianę swojej sytuacji, przez co wycofują się z aktywności społecznych z powodu obawy przed porażkami (Dallemura 2014, 5). Rodziny te nie wychodzą razem do kina, galerii, restauracji, czy innych płatnych atrakcji lub miejsc. Nie wyjeżdżają na wspólne wakacje. Nie spędzają z dziećmi czasu na spacerach ani w różnorodnych miejscach w przestrzeni społecznej, nie uczą ich właściwych norm i zasad zachowywania się, co utrudnia lub zaburza proces właściwej socjalizacji.

Placówki wsparcia dziennego poprzez swoją działalność starają się przeciwdziałać zjawisku wykluczenia społecznego i marginalizacji dzieci, młodzieży i ich rodzin. Podejmują inicjatywy i działania, mogące przyczynić się do zniwelowania tych zjawisk lub do zahamowania ich dalszego rozwoju.

2. PLACÓWKI WSPARCIA DZIENNEGO (PWD)

Zgodnie z ustawą z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (dalej u.w.r. 2011), zadaniem placówek wsparcia dziennego jest wspieranie rodzin w sprawowaniu ich podstawowych funkcji, poprzez współpracę z opiekunami dziecka oraz z odpowiednimi instytucjami i placówkami oświatowymi. Placówki te mogą być prowadzone w formie:

- opiekuńczej (w tym kół zainteresowań, świetlic, klubów i ognisk wychowawczych) – zapewniają dziecku opiekę i wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu wolnego, zabawę i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań;
- specjalistycznej – organizują zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne i logopedyczne oraz realizują indywidualny program korekcyjny, psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną, psychologiczną i socjoterapię;
- pracy podwórkowej – prowadzone są działania animacyjne i socjoterapeutyczne.

Placówki wsparcia dziennego mogą być prowadzone w formie łączonej, zarówno wszystkich trzech form, jak też dowolnych dwóch. Za ich prowadzenie odpowiedzialne są terytorialne organy samorządowe (gminy) lub podmioty, którym zadanie to zostało powierzone przez gminę lub wójta: organizacje pozarządowe, fundacje, stowarzyszenia i osoby prywatne. W Polsce podmiotami, które zajmują się tą działalnością są m.in.: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD), Caritas, Stowarzyszenie „KARAN”, Fundacja „Światło-Życie”, Stowarzyszenie dla Rodzin (tylko w Warszawie), Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka” (tylko w Warszawie). Pobyt dziecka w PWD jest ustawowo nieodpłatny i dobrowolny. Jedynie sąd może skierować dziecko do placówki, co często ma miejsce w sytuacji, gdy rodzina objęta jest nadzorem kuratora rodzinnego. Ustawa określa też, jakie warunki musi spełniać osoba zatrudniona na stanowisku kierow-

nika, wychowawcy, pedagoga, psychologa i in. Pod opieką jednego wychowawcy może przybywać w PWD jednocześnie aż piętnaścioro dzieci (u.w.r. 2011).

Ponadto placówki muszą spełniać wymagania określone w Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dn. 13 października 2015 r. w sprawie wymagań lokalowych i sanitarnych, jakie musi spełniać lokal, w którym ma być prowadzona placówka wsparcia dziennego. Dotyczą one m.in. ochrony przeciwpożarowej, wysokości pomieszczeń, udogodnień dla osób z niepełnosprawnością, utrzymania czystości i porządku, posiadania atestów i certyfikatów dla wyposażenia lokalu. Pierwsze zmiany prawne, mówiące o dostosowaniu PWD do określonych wymagań, pojawiły się już po nowelizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w 2012 r. (Rogowski 2013, 112). Do połowy 2015 r. PWD ostatecznie musiały się dostosować do zaleceń i dokonać rejestracji w urzędach miast.

Dane przedstawione przez GUS wskazują, że w 2014 r. w Polsce działało 2969 PWD, z czego zdecydowana większość (2364) była prowadzona w formie opiekuńczej, 414 w formie specjalistycznej, tylko 11 w formie pracy podwórkowej, a w formie łączonej – 180 PWD. Organem prowadzącym ponad połowę z nich były samorządy terytorialne gminne lub powiatowe. Ogółem opieką placówek objętych było ponad 121 tys. dzieci, co stanowiło 1,12% populacji wszystkich osób niepełnoletnich w Polsce. Pod względem liczebności placówek dominowały województwa: wielkopolskie, zachodnio-pomorskie, mazowieckie, i śląskie (*Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną* 2015, 52). Z przytoczonych danych wynika, że liczba PWD jest dość znaczna, jednak wciąż nie docierają do nich wszystkie potrzebujące osoby, zwłaszcza, że szacunkowa liczba dzieci i młodzieży wychowującej się poza stałą kontrolą rodziców i opiekunów może wynosić nawet ponad milion (Sierocka i Drewniak 2006, 3).

3. DZIAŁANIA PLACÓWEK WSPARCIA DZIENNEGO W ODNIESIENIU DO MODELU OBSZARÓW DZIAŁAŃ SPRZYJAJĄCYCH INKLUZJI SPOŁECZNEJ

Do omówienia działalności PWD jako formy przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu zostanie wykorzystany autorski model obszarów działań sprzyjających inkluzji społecznej. Początkowo został on stworzony w odniesieniu do inkluzji osób z niepełnosprawnością (Tempczyk-Nagórka 2016, 60-64). Jego teoretyczne podstawy sięgają pedagogiki społecznej, a dokładniej „kręgów środowiskowych” opisanych przez J. Pietera (1973, 90-110) oraz społecznego modelu niepełnosprawności. O trzech grupach, które należy objąć w ramach działań inkluzyjnych, pisała też A. Fidelus (2011, 73) w odniesieniu do osób karanych. Wykorzystanie i pewna modyfikacja wspomnianego modelu wydaje się być zasadna z kilku powodów. Po pierwsze, skuteczne przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu powinno opierać się zarówno na zwalczaniu jego przyczyn, niwelowaniu skutków, jak również prowadzeniu działań inkluzyjnych, umożliwiających jednostce możliwie najpełniejszy udział w różnych obszarach życia społecznego. Po drugie, aby dzia-

łać na tych trzech poziomach, konieczne jest uwzględnienie możliwie największej liczby obszarów z życia jednostki i płaszczyzn, na których owo życie się toczy. Po trzecie, mimo pewnego uniwersalizmu ogólnych założeń integracji i inkluzji społecznej, określone obszary szczególnych zintensyfikowanych działań powinny być dostosowane do grup wykluczonych i zmarginalizowanych.

Zmodyfikowany model (schemat 1) będzie się zatem koncentrował na wskazywaniu kluczowych obszarów działań, w których formy i sposoby pracy PWD mogą przyczynić się zniwelowania przyczyn i skutków wykluczenia społecznego swoich podopiecznych. Wyróżnione w nim zostały cztery podstawowe kręgi społeczne, w których w pierwszej kolejności powinny być podejmowane działania inkluzyjne: dzieci i młodzież będące wychowankami PWD, ich rodziny lub opiekunowie, osoby pracujące z podopiecznymi placówek, jak również instytucje, z którymi powinna być prowadzona współpraca w zakresie pomocy dziecku i rodzinie, ponadto ogół społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności lokalnej. Aby te działania były efektywne, określone zmiany muszą być również wprowadzane w czterech płaszczyznach życia społecznego oddziałujących na wspomniane kręgi: prawo, edukacja, media i oferta kulturalno-rekreacyjna. Między poszczególnymi obszarami, jak również podejmowanymi w nich działaniami, zachodzą wzajemne powiązania, które przekładają się na powodzenie inkluzji osób wykluczonych. Jednocześnie podkreślić trzeba, że im bliżej centrum modelu znajduje się dany krąg, tym bardziej centralne miejsce zajmują działania podejmowane przez PWD.

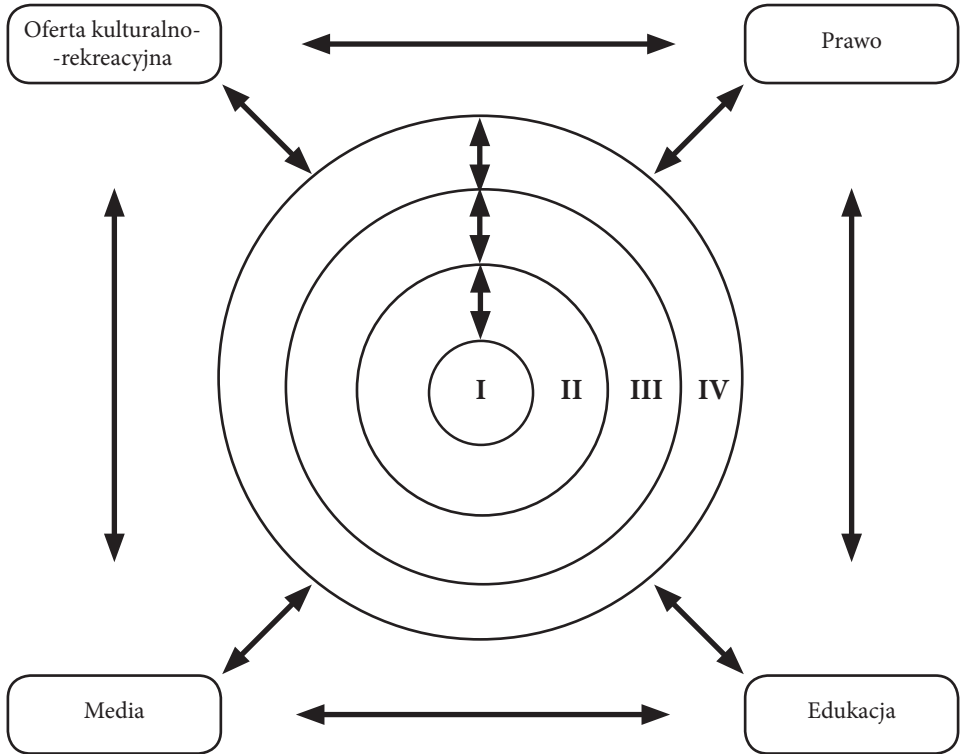
3.1. Działania podejmowane wobec dzieci i młodzieży

Dzieci i młodzież to pierwszy, najbardziej podstawowy krąg, znajdujący się w centrum oddziaływań PWD. Z tego względu, to jemu zostanie poświęcone najwięcej uwagi. Podstawowym celem funkcjonowania PWD jest podmiotowe traktowanie dziecka, troska o jego warunki życia, wszechstronny rozwój i wyrównywanie szans życiowych. Większość dzieci uczęszczających do placówek wsparcia dziennego, wychowując się w rodzinach wykluczonych społecznie lub zmarginalizowanych, jest kolejnym pokoleniem zagrożonym wykluczeniem. W efekcie doświadczania marginalizacji podopieczni takich placówek mają obraz samych siebie jako osób gorszych, przegranych, przez co wycofują się i zamykają w gronie osób sobie podobnych (Salański 2002, 5).

Praca z taką grupą o zróżnicowanych potrzebach, oczekiwaniach i możliwościach, wymaga wszechstronnego oddziaływania na wychowanków. Najczęściej jest ono osiąganę poprzez następujące formy pracy z dzieckiem: opieka i podstawowe działania wychowawcze (w tym wspólne zasiadanie do stołu, obchodzenie świąt i uroczystości kalendarzowych, organizowanie wyjść kulturalno-oświatowych i rekreacyjno-sportowych, wyjazdów, kolonii); rozmowy indywidualne i pogadanki grupowe; pomoc w odrabianiu lekcji i nauce (w tym wyrównywanie braków edukacyjnych i rozwijanie umiejętności uczenia się); organizowanie czasu wolnego (organizacja zajęć ogólnorozwojowych, edukacyjnych, sportowych, pla-

stycznych, muzycznych, filmowych, artystycznych, komputerowych, kulinarnych, rekreacyjnych); socjoterapia i zajęcia grupowe z elementami socjoterapii (drama, psychodrama, socjodrama, muzykoterapia, treningi komunikacyjne, interpersonalne, zastępowania agresji, arteterapia itp.); terapia pedagogiczna; zajęcia logopedyczne; spotkania społeczności i zajęcia profilaktyczne; inne niż terapia zajęcia korekcyjne (Zieja 2003, 15).

Schemat 1. Model głównych obszarów przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży

I – dzieci i młodzież

II – Rodzina/opiekunowie/najbliższe otoczenie

III – osoby i instytucje zajmujące się bezpośrednią pracą z dzieckiem i rodziną

IV – Ogół społeczeństwa

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie Tempczyk-Nagórka 2016, 61.

Niezależnie od realizowanych w placówce form pracy z dzieckiem i liczby proponowanych zajęć, dla skutecznego oddziaływania konieczne jest dokonanie rzetelnej, wszechstronnej diagnozy dziecka, jego sytuacji i sposobu funkcjonowania w podstawowych środowiskach rozwojowych (Goła 2003, 25). Stanowi ona podstawę do wyboru najodpowiedniejszych form i metod pracy w placówce.

Jednocześnie, dla trwałości uzyskiwanych efektów i faktycznego przeciwdziałania wpływom marginalizacji i wykluczenia społecznego, istotne jest, aby formy te uwzględniały nabywanie niezbędnych kompetencji i umiejętności społecznych. Stanowią one wachlarz ochronny dziecka przed wieloma czynnikami zagrażającymi, a jednocześnie są przepustką do lepszego funkcjonowania w środowisku szkolnym, domowym i rówieśniczym. Istotne jest też organizowanie pozytywnych doświadczeń i przeżyć – umożliwienie dziecku przeżycia małej przygody stanowi nieocenioną wartość wychowawczą: takie doświadczenie jest źródłem silnych, pozytywnych emocji, staje się przez to ważnym punktem odniesienia do budowania drogi swojego życia, a jeżeli jest dzielone z innymi wychowankami, wychowawcami i osobami znaczącymi, buduje poczucie wspólnoty i cementuje relacje. Wiąże się z tym organizowanie sytuacji odnoszenia sukcesów – zasadniczym kryterium osiągania sukcesu jest kontinuum postępu każdego dziecka, a nie koncentracja na wyznaczonym ogólnie rezultacie². Niezbędne jest w tym stwarzanie sytuacji, w których osiąganie sukcesu będzie dla dziecka możliwe, co wzmacnia motywację do pracy, ochrania przed zniechęceniem i jest źródłem wiary w siebie, która zwiększa prawdopodobieństwo kolejnych sukcesów. Następnie ważne jest rozwijanie zainteresowań i nowych umiejętności, które służą przewyciężaniu nudy, będącej źródłem wielu zachowań ryzykownych, kształtują osobowość dziecka, skupiają jego uwagę na rzeczach atrakcyjnych, akceptowanych społecznie, umożliwiają odkrywanie nowych zdolności i talentów oraz rozwijanie ich. Poza tym formy i metody pracy z podopiecznymi placówki powinny uwzględniać: budowanie adekwatnego poczucia własnej wartości oraz poznawanie swoich mocnych i słabych stron, pracę nad wyrażaniem i przeżywaniem emocji, wzmacnianie czynników chroniących, kształtowanie adekwatnych aspiracji i celów życiowych i przekazywanie akceptowanego społecznie systemu wartości.

Wszystkie z wymienionych działań mają miejsce w całościowej pracy PWD podczas zajęć dedykowanych podopiecznym, jak również dzięki panującej w placówce odpowiedniej atmosferze wychowawczej i relacjom między wychowankami a wychowawcami. Podejmowane aktywności niwelują deficyty dzieci i podatność na czynniki ryzyka. Bazując na zasobach wewnętrznych jednostek, rozwijają ich umiejętności i kompetencje. Podopieczni z czasem coraz bardziej odpowiadają za funkcjonowanie placówki, włączając się w różne prace (np. sprzątanie, przygotowywanie podwieczorków, dekoracji, uroczystości). Ważnym elementem jest przygotowanie do samorządności i samowychowania podopiecznych, które wzmacnia poczucie sprawczości i buduje odpowiedzialność za siebie i innych. Ciekawym pomysłem w tym zakresie są Środowiskowe Sejmiki Dziecięce organizowane przez TPD w ramach projektu „Z Podwórka do Parlamentu” (TPD 2010). „Przy-

---

² Jest to sprzeczne z tym, czego dziecko doświadcza na co dzień w szkole, gdzie panuje uniwersalny system oceniania. Nie ma w nim miejsca na dostrzeżenie i docenienie drobnych postępów dziecka mało zdolnego, które – w odniesieniu do reszty klasy i uczniów zdolnych – są niezauważalne. Praca w PWD wymaga zrozumienia, że dla każdego dziecka odniesieniem powinno być ono samo.

gotowanie wychowanka do samorządności, do samowychowania i autokreacji jest jednocześnie przygotowaniem go do życia w społeczeństwie kierującym się konkretnymi zasadami i podlegającym zmianom, ale również wyposaża w konkretne zdolności umożliwiające mu partycypowanie w tworzeniu tego społeczeństwa” (Kałdon i Tempczyk 2013, 32).

3.2. Działania podejmowane wobec rodzin wychowanków

Skuteczność oddziaływań na dziecko będzie większa, jeśli równocześnie będzie im towarzyszyła współpraca z rodzinami, których trudna sytuacja przekłada się na funkcjonowanie dzieci. W związku z tym oddziaływania skierowane na rodzinę powinny być wszechstronne i ukierunkowane na podnoszenie jakości określonych funkcji, w których rodzina jest najmniej wydolna. W PWD jest to realizowane w formach indywidualnych i zbiorowych.

Do pierwszego typu współpracy zaliczają się indywidualne rozmowy i spotkania z rodzicami lub opiekunami. Jest to najbardziej powszechny i organizacyjnie najprostszy sposób pomocy, a jednocześnie dobra okazja do diagnozy środowiska rodzinnego i występujących w nim trudności. Poza doradzaniem i pracą z rodzicem, dużą wartość ma też zwyczajne wysłuchanie i okazanie zrozumienia. W trakcie tych spotkań udzielane jest wsparcie materialne, instrumentalne i informacyjne, np. kierowanie do odpowiednich instytucji pomocowych, pomoc w wypełnianiu dokumentów, przekazywanie paczek żywnościowych. Ważne jest też umożliwienie dostępu do specjalistów, np. pedagoga środowiskowego czy psychologa, dzięki którym możliwe jest przezwyciężanie sytuacji kryzysowej, odnalezienie nowych rozwiązań i podejmowanie trudnych, koniecznych decyzji.

Formy zbiorowe polegają na organizowaniu spotkań dla całych rodzin lub dla samych rodziców. Można podzielić je na dwie kategorie zależne od celów: podnoszenie kompetencji i umiejętności rodziców (służą temu spotkania szkoleniowo-warsztatowe umożliwiające kształtowanie i rozwijanie umiejętności wychowawczych, komunikacyjnych, rozwiązywania problemów, a także spotkania i warsztaty profilaktyczne) oraz integracja i budowanie więzi. Realizacji drugiego celu służą spotkania całych rodzin na uroczystościach w placówce, takich jak Dzień Dziecka czy Święto Rodziny, organizowanie wyjazdów z całymi rodzinami, organizowanie atrakcyjnych zajęć dla dzieci i ich opiekunów w placówce, wspólne wyjścia kulturalno-oświatowe itp. Takie działania są podstawą zdobywania wspólnych przeżyć i zacieśniają więzi między członkami rodziny oraz między nimi a pracownikami placówek. Stanowią też ważne źródło spontanicznego tworzenia się sieci wsparcia społecznego między samymi rodzinami. Tworzą też dobrą przestrzeń diagnostyczną sytuacji rodziny i jej potrzeb.

3.3. Działania podejmowane wobec osób i instytucji zajmujących się dzieckiem i rodziną

Dla jak najlepszych efektów pracy bardzo istotna jest współpraca placówek wsparcia dziennego z innymi instytucjami, poradniami i placówkami, w celu stwo-

zenia jednolitego systemu oddziaływań na dziecko i jego rodzinę. Do jednych z najważniejszych ośrodków, z którymi placówki powinny nawiązywać współpracę, należą szkoły (dyrekcja, pedagog i/lub psycholog szkolny, wychowawca dziecka i ewentualnie inni specjaliści zatrudnieni w szkole), gdzie podjęcie tej współpracy umożliwi dokonanie rzetelnej diagnozy trudności i niepowodzeń szkolnych oraz daje możliwość wypracowania najlepszej metody pracy z dzieckiem. Z kolei kontakt z Poradniami Psychologiczno-Pedagogicznymi zapewnia uzyskanie pełniejszej diagnozy problemów dziecka oraz fachową pomoc terapeutyczną dzięki dostępowi do odpowiednich specjalistów. Współdziałanie z lokalnym Ośrodkiem Pomocy Społecznej ułatwia zadbanie o sytuację materialną rodziny dziecka. Kontakt warto też nawiązać z ośrodkami leczniczymi i służbą zdrowia oraz lokalnymi ośrodkami rekreacyjno-sportowymi. Bardzo ważna jest również współpraca z urzędami gmin i powiatów, które ogłaszają projekty na finansowanie działalności placówek.

Należy tu również wspomnieć o roli pracowników PWD, czyli o właściwym doborze kadry wychowawczej, stałym podnoszeniu jej kompetencji i kwalifikacji, zatrudnieniu lub pozyskiwaniu jako wolontariuszy różnych specjalistów (pedagog środowiskowy, psycholog, socjoterapeuta, terapeuta pedagogiczny, specjaliści od zajęć rozwijających zainteresowania), którzy uzupełnialiby codzienną pracę zespołu wychowawczego. Wychowawcy zatrudnieni w placówkach tego typu powinni być zorganizowani, kreatywni i wszechstronni, bowiem muszą sprostać zarówno zachowaniom problemowym podopiecznych, trudnościom wychowawczym, organizacyjnej stronie funkcjonowania placówki (dbanie o czystość, organizowanie wyjść, atrakcji oraz czasu wolnego dzieci, ale także prowadzenie niezbędnej dokumentacji), jak też stronie dydaktycznej, bowiem pomocy w odrabianiu prac domowych mogą oczekiwać dzieci z każdego szczebla edukacyjnego i z każdego przedmiotu, a także dzieci z trudnościami w uczeniu się, wynikającymi z zaburzeń koncentracji uwagi, dysleksji lub dyskalkulii i innych. Kluczowe jest jednak umiejętnie rozmawianie z podopiecznym, rozumna konsekwencja i miłość wychowawcza, które stwarzają atmosferę bezpieczeństwa i wzajemnego szacunku.

3.4. Działania podejmowane wobec ogółu społeczeństwa

Ogół społeczeństwa to krąg oddziaływań, który znajduje się na peryferiach pracy placówek wsparcia dziennego. Jednakże przez swoją działalność PWD podnoszą świadomość społeczeństwa o współczesnych zagrożeniach rozwoju dzieci i młodzieży oraz potrzebach rodzin pozostających na marginesie życia społecznego. Wskazują, jakie postawy należy przyjmować względem tych rodzin oraz budzą społeczną odpowiedzialność za najbiedniejszych członków społeczeństwa. Dokonuje się to m.in. poprzez działalność promocyjną (strony internetowe, filmy, galerie zdjęć) nastawioną na uzyskanie 1% podatku, jaki może przekazać każdy obywatel na rzecz tzw. Organizacji Pożytku Publicznego. Inną formą jest uczestnictwo w Korowodach, czyli corocznych, całodziennych festynach organizowanych przez niektóre gminy, mających na celu prezentację działalności wszystkich

organizacji i fundacji istniejących w danej gminie. Istotna jest też działalność na rzecz społeczności lokalnej (ulicy, osiedla, dzielnicy, małego miasta), np. poprzez organizowanie gier i zabaw dla dzieci i ich rodzin, konkursów, loterii; czasami wychowankowie odbywają wizyty w domach seniora, hospicjach, domach dziecka, gdzie angażują się w zagospodarowanie czasu przebywającym tam osobom przez przedstawienia teatralne lub zajęcia artystyczne.

Wychodzenie do społeczności lokalnej oraz ogółu społeczeństwa pozwala dzieciom znaleźć nowe przestrzenie aktywności, uczy empatii i pozwala zobaczyć swoje miejsce w społeczeństwie. Dla ludzi będących beneficjentami lub obserwatorami takich działań jest odmiennym od utrwalonego w powszechnym myśleniu obrazem dzieci i młodzieży z tzw. marginesu. Jest to zatem nie tylko działanie sprzyjające inkluzji podopiecznych PWD, ale rzeczywiście włączające ich w życie społeczne.

3.5. Postulaty zmian w poszczególnych obszarach życia społecznego

Ostatni krąg środowiskowy jest ściśle powiązany z obszarami kształtującymi wszystkie kręgi. PWD nie mają bezpośredniego wpływu na te obszary, ale skuteczność ich funkcjonowania jest z nimi powiązana, dlatego wymagają wskazania kroków sprzyjających efektywnemu działaniu placówek.

Pierwszym z tych obszarów jest prawo. Choć akty prawne dotyczące funkcjonowania placówek wsparcia dziennego w Polsce są często nowelizowane, to wciąż wymagają ulepszeń, zarówno odnośnie do finansowania PWD, jak też regulacji godzin pracy, współpracy z innymi placówkami i organizacjami. Zdecydowanym problemem są niskie zarobki pracowników, praca nietatowa. Sytuacja ta często zmusza wychowawców do rezygnacji z pracy lub szukania pracy dodatkowej, co utrudnia im pełne oddanie się działalności wychowawczej.

W przypadku drugiego obszaru, jakim jest edukacja, należałoby odnieść się zarówno do przygotowania zawodowego wychowawców, jak również procesu edukacyjnego podopiecznych. Często zdarza się, że osoby rozpoczynające pracę w PWD nie mają wystarczającego przygotowania metodycznego i umiejętności radzenia sobie w sytuacji problemów wychowawczych. Dopiero w trakcie pracy część z nich uzupełnia swoją wiedzę i umiejętności poprzez dodatkowe kursy, warsztaty i szkolenia, które są często kosztowne (np. Trening Zastępowania Agresji, Porozumienie Bez Przemocy, Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach i in.). Część z nich lub ich podstawowe elementy powinny być włączone w przygotowanie pedagogów jeszcze w czasie studiów lub organizowane i finansowane przez podmioty i organy prowadzące PWD. W trosce o edukację wychowanków, szkoły również powinny zabiegać o kontakt z placówkami i w zależności od obranych metod wspólnych działań np. modyfikować system oceniania uczniów przez położenie większego nacisku na ocenienie postępów, a nie efektu końcowego.

Media, będące trzecim obszarem, są wszechobecne w życiu dzieci i młodzieży, jednak wielokrotnie zawierają nieodpowiednie treści i prezentują nieprawidłowe wzorce społeczne. Poza tym stają się również przestrzenią ryzykownych zachowań

dzieci i młodzieży. Tym samym często utrudniają pracę wychowawczą. Zdecydowanie brakuje programów, które służyłyby kształtowaniu postaw prospołecznych, zamiast powielania patologicznych form zachowań. Jest to jednak bardzo trudne do osiągnięcia, dlatego alternatywą mogą być warsztaty przygotowujące do bezpiecznego korzystania z mediów.

Ostatnim obszarem jest oferta kulturalno-rekreacyjna, w której wciąż brakuje darmowych propozycji dla dzieci i młodzieży na aktywne, bezpieczne i konstruktywne spędzanie czasu wolnego, co utrudnia przyswojenie powszechnych norm społecznych. Problem ten szczególnie dotyczy mniejszych miast i wsi. W ramach swojej działalności placówki wsparcia dziennego umożliwiają swoim wychowankom korzystanie z płatnych atrakcji, ale względy finansowe ograniczają częstotliwość takich wyjść.

ZAKOŃCZENIE

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jest procesem długim i złożonym, wymagającym wszechstronnego podejścia do problemu. Dopiero uwzględnienie w działaniu wszystkich z opisanych obszarów znacząco zwiększa szansę na odniesienie sukcesu placówek w przeciwdziałaniu wykluczeniu.

Biorąc pod uwagę zakres obowiązków wychowawców, a także poziom dysfunkcjonalności wychowanków, przewidziana liczba dzieci na jednego wychowawcę jest dość duża, właściwie utrudniająca, a czasem nawet uniemożliwiająca skuteczne, zindywidualizowane oddziaływania na podopiecznych. Wiele z zewnętrznych uwarunkowań funkcjonowania placówek wsparcia dziennego jest wynikiem braku funduszy na pokrycie kosztów związanych z ich prowadzeniem. Z tego względu nie wszystkie placówki mogą prowadzić wystarczające działania we wszystkich opisanych obszarach. Obniża to efektywność przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu dzieci i ich rodzin. Trzeba zatem jasno powiedzieć, że oszczędzanie na PWD nie jest zabiegiem przyszłościowym. Jeśli nie zadba się o te dzieci i młodzież teraz, kiedy trwa jeszcze proces ich socjalizacji, to potem będzie za późno, bowiem zasilą oni urzędy pracy, OPS-y, a w najgorszym wypadku ulice i zakłady karne.

BIBLIOGRAFIA:

- Cudak, Henryk. 2011. Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze. *Pedagogika Rodziny*, 1(2), 7-14.
- Dallemura, Elżbieta. 2014. Współpraca z rodzinami w placówkach wsparcia dziennego. *Świat Problemów*, 6 (257), 5-8.
- Fidelus, Anna. 2011. W stronę resocjalizacji inkluzyjnej. *Probacja*, 2, 70-86.
- Gątarek, Izabela. 2015. Opiekuńczo-wychowawcza działalność Środowiskowych Ognisk Wychowawczych Towarzystwa Przyjaciół Dzieci jako czynnik wspomagający wychowanie dziecka w rodzinie własnej. *Seminare*, 1 (36), 127-140.

- Gola, Stanisław. 2003. Ogniska wychowawcze. W: *Poradnik dla wychowawców*, red. Zenon Zieja, 19-27. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie.
- MPiPS. 2003. *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*. Dostęp: 14.11.2016. <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>.
- Nogowski, Jacek Marek. 2015. Wykluczenie społeczne w kontekście ubóstwa i bezdomności. *Civitas et Lex*, 1(5), 55-64.
- Pieter, Józef. 1972. *Środowisko wychowawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2014 r.* 2015. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Przygoda, Anna. 2011. Mechanizmy socjalizacji w rodzinie. *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy*, 1(1), 109-118.
- Rogowski, Paweł. 2013. Placówki wsparcia dziennego – aspekty prawne. Część I. *Pedagogika Ojcostwa*, 2(7), 112-128.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dn. 13 października 2015 r. ws. wymagań lokalowych i sanitarnych, jakie musi spełniać lokal, w którym ma być prowadzona placówka wsparcia dziennego (Dz. U. z 2015 r. poz. 1630).
- Salański, Witold. 2002. Outsiderzy? *Opieka – Wychowanie – Terapia*, 2 (dodatek „Nasz Animator”), 4-5.
- Sierocka, Beata i Marcin Drewniak. 2006. *Dzieci ulicy. Raport z socjologicznych badań terenowych*. Kraków. Dostęp: 8.11.2016 http://www.archiwum.mlodziez.info/images/mpppm.pl/DZIECI_ULICY_30.11.pdf.
- Tempczyk-Nagórka, Żaneta. 2016. Pilgrimages of disabled persons to Jasna Góra as an example of activities which foster social inclusion. W: *Selected aspects of psychosocial functioning of persons with disabilities*, red. Kinga Krawiecka, Emilia Śmiechowska-Petrovskij i Żaneta Tempczyk-Nagórka, 57-70. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149 poz. 887).
- TPD. 2010. *Z podwórka do parlamentu*. Dostęp: 3.11.2016. <http://warszawa.tpd.org.pl/pl/index/z-podwórka-do-parlamentu.html>.
- Zieja, Zenon. 2003. System profilaktyki nad dziećmi i młodzieżą. W: *Poradnik dla wychowawców*, red. Zenon Zieja, 8-18. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie.